

Fərhad Nəcəfov

Hüquqşünas

**TƏNQİD: MAKS VEBER VƏ KARL MARKS
HÜQUQ HAQQINDA
(I HİSSƏ)**

Maks Veber və Karl Marksın hüquq haqqında qənaətlərinin nəzəriyyəçi hüquqşünasların nəzərində doqmatikləşməsindən artıq xeyli vaxt ötmüşdür. Əslində, hər iki müəllifin mövqelərini müdafiə edən və konfrontasiyada olan bu nəzəriyyəçilər Veber və Marksın əqli deduksiyalarını müxtəlif ibarələrlə ifadə etməklə sanki bugünkü ictimai münasibətlərin inkişafının alternativ izahının olmadığına əmindirlər. Bəli, bir neçə onillik bundan əvvəl buna əsaslı səbəb də var idi. Sovet İttifaqının mövcudluğu, bu mənada, qeyd olunanların əyani sübutu idi. Bu zəmində, Qərb və Şərq blokları öz mövqelərini Veberin "Sosioloji nəzəriyyə"si və Marksın "Tarixi materializm"i əsaslandırmağa çalışırdılar.

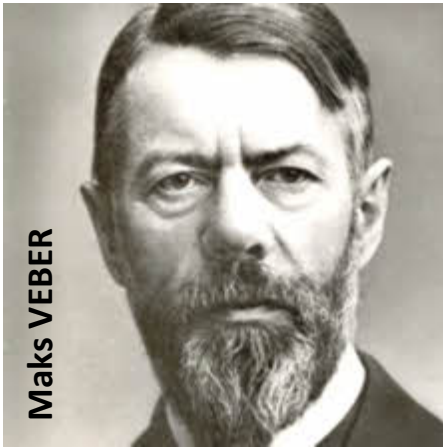
Bu yazıda Maks Veber və Karl Marksın hüququn funksiyalarına dair tarixi-sosioloji qənaətlərini işıqlandırmağa çalışacağam. Ələlxüsus, Veberin sosio-hüquqi baxışları bu günün prizmasından, habelə dünyanın bugünkü siyasi konyukturası nəzərə alınmaqla tərəfimdən izah ediləcəkdir. Bu mövzunun elmi-metodoloji baxımdan müqayisəli metoddan istifadə edilməklə də izah oluna bilinməsinə baxmayaraq Veberin doktrinası günümüzdə transportasiya olunmaqla şərh olunacaqdır ki, bu da empirik baxımdan daha məqbuldur, çünki Veberin nəzəriyyəsi konkret dövr üçün deyil, universal çalarlara malik olduğunu Qərb mütəfəkkirləri iddia etməkdədirlər. Eyni zamanda yazıda Marksın nəzəriyyəsiindən istifadə edilməsində məqsəd Veberin hüquq haqqındakı qənaətlərinin öz həqiqi çalarlarında başa düşülməsindən ibarətdir. Bu metodu, mən, "dixromatik əlaqəlilik metodu" olaraq adlandırsam, zənnimcə, yanılmaram. Bu, veber və Marksın təlimlərinin müsbət və mənfi cəhətlərinin dərk ediləndə bizə kömək edəcədir. Yazının hazırlanmasına məni ilhamlandıran şəxs Qərb akademik dairələrində tanınmış hüquqşünas Devid M. Trubekdir ki, onun "Maks Veber hüquq haqqında və kapitalizmin zühuru" məqaləsi analoji yazıların hazırlanması üçün stimulyator rolunu çoxdan oynamaqdadır. Öz yazımda, təvazökarlıqdan kənar da olsa, özümdə cürət tapıb Trubekin şəxs qənaətlərini də tənqid atəşinə məruz qoymuşam. Tənqidin isə nə dərəcədə uğurlu alınıb-alınmamasına qiymət verməyi oxucuların öhdəsinə buraxıram.

Veber "hüquq" və "kapitalizm" haqqında

Trubek deyirdi ki, Veberin hüquq haqqında fikirləri həm xaotik, həm də ki, onun elmi işlərində müvafiq qaydada sistemləşdirilməmişdir. Bu cür vəziyyət gələcək nəsillər üçün hüquq tədqiqatçıları üçün Veberin işlərinin dərk edilməsi və həmin işlərin hüquq konsepsiyası üzərində təsirininin səhvsiz anlaşılmasına maneçilik törədirdi. Halbuki, XIX əsr Alman fəlsəfəsinin, qnesiologiyasının və ya epistemologiyasının qeyri-sistematikliyi barədə söhbət gedə bilməzdi. Bunu həmin dövr alman fəlsəfə məktəbinin nümayəndələrinin əsərlərindən aydın müşahidə edə bilərik. Veberin hüquqa qeyri-sistematik yanaşmasını onun ixtisası, bilikləri və təcrübəsi ilə izah etmək olar. Məhz bu xaotiklik Veberin alman elminin ruhu ilə ahəngdə olan və əsərlərində ən yüksək səviyyədə

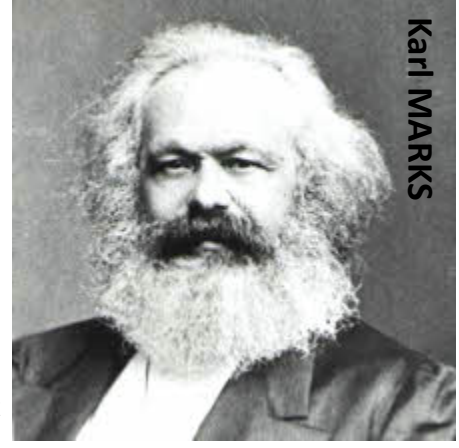
sistematikliyə meyl edən Marksdan fərqləndirir. Veberin əsərlərindəki düşüncələrinin pərakəndəliyi onun “siyasət”, “hüquq”, “iqtisadiyyat” və “din” kimi anlayışlara səbəbli əlaqə prizmasından yanaşmamasının nəticəsidir ki, bu da son nəticədə onun qənaətlərinin mötəbərliyinə mənfi təsir göstərməkdədir. Veber elə fikirləşdi ki, definisiyaların (anlayışların) izahına yalnız bu cür avtonom yanaşmaqla onların dərkinə nail olmaq mümkün idi. Düşünürəm ki, Veberin bu fikri ətraflı təhlil olunmağa məhkumdur. Məsələn, 1899 və 1907-ci Haaqa konvensiyalarının əhəmiyyətini o dövrün tarixi gerçəkliyindən uzaqlaşdıraraq qiymətləndirmək nə dərəcədə müvəffəqiyyətli addım hesab oluna bilər?! Həmçinin eyni sualı 1966-cı il tarixli BMT-nin İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqları haqqında Beynəlxalq Konvensiyasına münasibətdə də deyə bilərik. Axı adını çəkdiyimiz 1966-cı il Konvensiyası məhz Sosialist blokun təzyiqi nəticəsində qəbul olunmuşdur.

Veberə görə özü yaşadığı dövrdəki müasir sənayeləşmiş kapitalist Avropasının formalaşmasının başlıca səbəbi məhz hüquq idi. “Hüquq” dedikdə, Veber “qanunun aliliyi”ni nəzərdə tuturdu. Elə, Qərbi Avropada burjua sənayesinin inkişafında həlledici rolun məhz “hüquq”a aid olduğunu Veber dəfələrlə iddia etmişdir. Əslində, Veber sosial-iqtisadi münasibətlərin inkişafında tarixi təkamülü

Maks WEBER

inkar da etmirdi, lakin o, həlledici amilin yalnız qanunun aliliyi vasitəsilə hüquq olduğunu qeyd edirdi. Hətta, o, belə düşünürdü ki, hadisələrin tarixi axırının müəyyən edilməsində “hüquq”un müəyyən edici funksiyası ən əsas amildir. Veberin və Marksın əməklərinin nəzəri məshullarına diqqət yetirdikdə onu görə bilərik ki,

Karl MARKS

əslində, onların ictimai münasibətlərin inkişafı barədə yekun qənaətləri haradasa identik, hətta, obrazlı desək, bir sikkənin iki üzünü xatırladır. Sadəcə, onlar eyni nəticəyə müxtəlif yollardan istifadə etməklə gəlib çıxıblar. Lakin hər iki tərəf Avropanın sosial-iqtisadi tərəqqisinin determinantlarını (səbəblərini) müxtəlif amillərdə görürdülər. Onların gəldiyi qənaətlərinin məntiqi və doruluğu son nəticədə onların tərəfdaşlarının bu qədər çox olmasını şərtləndirmişdir. Bunu, kobud əyani misalla da göstərmək olar. Yekunda “5” rəqəmini əldə etmək üçün həm “4+1”, həm də “3+2” toplananlarından istifadə etmək mümkündür. Adları çəkilən hər iki mütəfəkkirin gəlidləri nəticələrinin doğruluğu onların mötəbərliyini şərtləndirir. Bu yerdə qeyd etmək yerinə düşər ki, hər iki mütəfəkkirlərin baxışlarında süni konfrontasiyanın yaradılmasında siyasi maraqların, xüsusilə, kapitalist və sosialist blokların ideoloji maşınlarının durduğu mübahisə olunmazdır. Hər iki mütəfəkkirin ideyalarından “silah” kimi istifadə olunurdu. Veber tərəfindən yaradılmış digər bir konsepsiya “hakimiyyətin tipologiyası”dır. Bu konsepsiya vasitəsilə ümumavropa hüquq sistemi digər hüquq sistemləri ilə qarşılaşdırılırdı. Veber iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində qanunun aliliyinin müəyyən edici rolu, həmçinin iqtisadi ehtiyaclara uyğunlaşdırılmış hüquq sistemlərini fərqləndirirdi. İnduktiv məntiqi metoddan istifadə edərək hüququn çiçəklənən iqtisadi sistemlərin inkişafında mühüm amil olduğunu qeyd edən Veber, eyni zamanda o dövrdə Çin və Hindistan kimi digər ölkələrin işləyən hüquq sistemlər barədə mülahizələrini də irəli sürürdü. Lakin Veberin bütün əsərlərində qeyd olunan və Avropada iqtisadi tərəqqiyə səbəb olan amillər nədən ibarət idi? Veber düşünürdü ki, bunun əsasında duran elə, “hüquq”dur (qanunun aliliyidir). Hər bir cəmiyyətdə fəaliyyət göstərən hüquq sistemi mövcuddur, lakin o sistemin səmərəliliyi qanunun aliliyinin dərəcəsindən asılıdır ki, bu Qərbi Avropanın nümunəsində daha aydın görünür. Doğrudur, sosioloq peşəsindən əlavə, Veber həmçinin hüquqşünasdır. Ona görə də onun istənilən kataklizmin kökündə

hüquq sisteminin funksionallığını axtarması təəccüblü görsənməməlidir. (Müəllif qeydi: *Bəlkə də, buna görə onu bağışlamaq olar.*) Bununla belə, hüquqşünas olaraq Veber iqtisadi-sənaye inkişafının kökünü cəmiyyətdə hökmran olan qanunun aliliyinin funksionallıq dərəcəsinə əsasən, əsaslandırılmamalı idi. Belə olan halda ortaya bu cür sual çıxır: Görəsən, Veber həm də sosioloq olaraq progressiv hüquq sistemlərinin bərqərar olmasında nə üçün digər faktorların mövcudluğuna istinad etmirdi? Əks arqument kimi bu misalı da göstərmək olar. Orta əsrlər Avropasında protestant hərəkatının ortaya çıxması və güclənməsi əslində Katolik kilsəsi (Vatikan) ilə getdikcə güclənməyə başlayan suveren dövlətlər arasında maraqların toqquşması ilə bağlı idi ki, son nəticədə bu mübarizədə suveren dövlətlər kilsənin klerikal üsul idarəsi üzərində qələbə qazandı. Suveren dövlətlərin bu qələbəsi Avropa cəmiyyətinin “qaranlıq dövr”dən çıxması ilə nəticələndi və məhz bu tarixdən sonra Avropada elm və mədəniyyətin intibah dövrü başlamış oldu. Elm və mədəniyyətin bu cür inkişafı öz-özlüyündə işlək hüquq institutlarının yaranmasına və ümumən cəmiyyətin hüquq düşüncəsinin formalaşmasında həlledici faktor oldu. Müasir Avropa mütərəqqi ictimai tərəcəsinin formalaşması Kilsənin zəifləməsi və kitab çapı, progressiv təhsil sisteminin bərqərar olmasının nəticəsidir. Zənnimcə, Veber hüquqla iqtisadi tərəqqi arasında qarşılıqlı əlaqə haqqında mülahizələr yürüdərkən yuxarı qeyd olunan amilləri də nəzərə almalı idi. Veberin işlərini gözdən keçirərkən onu görərik ki, o, hüquq Avropa hüquq sistemini epoxa baxımından tədqiqini yalnız XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq etmişdir. Ona görə də onu nəzərə almaq lazımdır ki, əgər biz ictimai tərəcənin formalaşmasında ən azından orta əsrlər dövrünü ehtiva etməsək, təhlillərimizin nəticələrinin mötəbərliyi şübhə altına alınmaqla sonrakı dövr oxucuların yanılmasına rəvac verə bilər. Veberin işlərində tədqiqat obyektləri arasında əlaqələrin qeyri-müntəzəmliyi onun tədqiq etdiyi sənaye kapitalizmi dövrü ilə son orta əsrlər dövrü arasında bağlantının olmaması ilə bağlıdır. Trubek öz məqaləsində haqlı olaraq Veberin tədqiqatlarının adı çəkilən əlamətlərlə əlaqli olduğunu vurğulayır.

Bununla belə, iqtisadi sistemin intibahında qanunun aliliyinin təsiri barədə Veberin gəldiyi qənaətləri kiçildilməməlidir. Göründüyü kimi burada bir-biri ilə əlaqəli iki anlayışdan istifadə olunur: “iqtisad sistem” və “qanunun aliliyi”. Bununla belə, nəzərə almaq lazımdır ki, adları qeyd olunan bu iki anlayış təyinatları baxımından identik deyillər. Bu tənlikdə “qanunun aliliyi” vasitə və ya metoddur, lakin “iqtisad sistem” yekun məhsul və ya “qanunun aliliyi” alətli ilə çatılmaq istənen nəticədir. Dolayısıyla təbiətləri və empirik təyinatları (qanunun aliliyi=alət, iqtisadi sistem=nəticə) baxımından müxtəlif olan bu konsepsiyaların (anlayışların) müqayisəsi məntiq elminin başlanğıc prinsipləri prizmasından yanlıdır. Məsələn kobud bir misalla izah edək: müəyyən növ quşların xarakterik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində ornitoloq (Müəllif qeydi: *quşları öyrənən zooloq*) sərçə ilə kalibrini müqayisə etsə daha doğru nəticə alar, nəinki sərçə ilə ördəyi.

Bu yazının əvvəlində Veberin hüquq institutları, qanunun aliliyi və hüquq sistemlərinin effektivliyinin sənaye iqtisadiyyatının inkişafında təsirləri barədə avtonom baxışları çək-çevir olundu. Bununla belə Marksdan fərqli olaraq Veber həm də xristianlıqdan doğan Qərb mədəniyyətinin Avropada sənaye kapitalizminin formalaşmasındakı rolu haqqında da danışır. Dolayısıyla Veber qanunun aliliyini mədəni bir hadisə olaraq görür və etiraf edir ki, Avropa hüquq düşüncəsinin formalaşmasında həm də xristianlıq ideyasının təsiri də mühümdür. Bu mənada, Veberin “Protestant etikası və Kapitalizmin ruhu” haqqındakı əsərini faydalı mənbə kimi göstərə bilərik. Veberin mövqeyi bizi təəccübləndirməməlidir, çünki alman irqinin nümayəndəsi olaraq onun işləri Marksla müqayisədə Alman idealizminə daha çox meyilli idi. Demək yerinə düşərdi ki, həqiqətən də Veber neo-kantçılığın birbaşa təsiri altında idi.

Beləliklə, Veber kapitalist hüququnun (qanunun aliliyinin) fenomen olaraq mədəni tələbatın məhsulu olduğund görürdü. Bununla belə, nəzərə almaq lazımdır ki, Avropada reformativ protestant ideologiyası peyda olmasaydı, bugünkü Qərb liberal hüquq sistem sistemindən söhbət gedə bilməzdi.

Veberin “məcburetmə” və “rasionallıq” konsepsiyalarının retrospektiv tənqidi

Özünün sosioloji mövqeyindən fərqli olaraq Veber “məcburetmə” və “rasionallıq” kimi hüquqi konsepsiyalara daha real yanaşaraq onların daxili məzmununun açmışdır. Ona görə məcburetmə qarşılıqlı razılıq əsasında kollektiv sazişə geyindirilmiş güc tətbiq etmə əlbisəsidir. Məhz bu məxsusi xüsusiyyət hüququ (qanunu) sazişdən (konvensiyadan) ayırır. Məcburetmə hüququ (qanunu) həyat verməklə onu tətbiq edilmə xüsusiyyəti ilə təchiz edir. Veberin hüquq konsepsiyası eyni zamanda həm məcburetmə, həm də ki, legitimliyi ehtiva edir. Qeyd olunan xüsusiyyətlərdən birinin olmaması hüququ başqa bir şey çevirir. Kəbud dillə izah etsək, əgər hüquq məcburetmə xüsusiyyətini itirərsə, onun cəmiyyət tərəfindən istehlak olunma xüsusiyyəti itirilər. Hüququn məcburiliyi özündə legitim güclə müəyyən iradənin yeridilməsini nəzərdə tutsa da, onun başlıca məqsədi bu deyildir. Məcburetmənin son məqsədi hüquq normalarına implementativlik qazandırmaqdır. Əfsuslar olsun ki, Veberə görə məcburetmənin məqsədi elə məhz legitim iradənin güclə yeridilməsini nəzərdə tutur. Halbuki, məcburetmənin hədəfi cəza təyin etmək deyil, normaların icrasının və tətbiqinin təmin edilməsidir. Veber məcburetmənin iki – fiziki və psixoloji növlərini ayırır. Bəli, Veberin qənaətləri müəyyən mənada əsaslı və cinayət hüququnun əsas prinsipləri baxımından məqbul hesab oluna bilər. Lakin özümüzə belə bir sual verək: “Cinayət hadisələri cəmiyyətin yaşayışının zaman baxımından neçə hissəsini əhatə edir ki?! Yəni, cinayət əməli orta statistik insanın həyatı boyu neçə dəfə baş verir və bu insanın həyatının zaman baxımından nə qədər hissəsini tutur ki?!” Bizlər hər hansı hüquqa uyğun hərəkət edərkən hüququn məcburilik xüsusiyyəti haqqında düşünürük?! Dolayısıyla, “məcburetmə” cəzaverici xarakterdən daha çox ictimai münasibətləri tənzimləyən alət rolunu oynamalıdır. Ona görə də, daha məqsəduyğun olardı ki, qanunlar (hüquq) icraolunabilirlik xüsusiyyətini əldə etsin. Əslində, hüquq icraolunabilirlik xüsusiyyətini əldə edərsə, o, mexaniki olaraq öz ardınca “məcburetmə” xüsusiyyətini gətirəcəkdir. Dolayısıyla, hər hansı anlayışa tərif verildikən, onun yekun məqsədi nəzərə alınmalıdır.

“Məcburetmə” konsepsiyası haqqında danışarkən Veber saziş (konvensiya) və hüququn müqayisəvi misalını çəkmişdir. Veberə görə sazişlərdə məcburetmənin olmaması onları qanundan ayırır. Məsələyə bir balaca fərqli rəkursdan baxsaq görərik ki, beynəlxalq konvensiyalar belə, məcburilik xüsusiyyətlərinə malikdir. Onlara bu xüsusiyyəti verən tərəflərin öz üzərinə götürdükləri öhdəliklərə riayət etmək vədidir. Veberin dövründən fərqli olaraq bu gün vəziyyət diametral şəkildə dəyişibdir. Məsələn, Əsas İnsan Hüquq və Azadlıqları haqqında Avropa Konvensiyası məcburetmə mexanizminə malikdir. Bu mexanizm qismində Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə göstərə bilərik. Bu, mexanizm Konvensiyaya tərəf olan dövlətlər üzərində bir növ məcburetmə funksiyasını icra edir. Beləliklə, Veberin təxminən bir əsr əvvəl dediklərini bu günümüzdə transplantasiya edilməsi hüquq alimlərini çıxılmaz dalana gətirib çıxarar. Bax elə, bu nöqtədən başlayaraq sizlərin diqqətini Veberin qənaətlərinin nə üçün iqtisadçı-nəzəriyyəçilər arasında deyil, politoloqlar arasında məşhur olduğuna çəkmək istədim. Halbuki, Marksın sosial iqtisadiyyat haqqında təlimləri Qərb iqtisadçı-nəzəriyyəçiləri tərəfindən çox da inkar olunmurdu. Gözlənilənlərin əksinə olaraq, Marksın sosio-iqtisadi təliminə (məsələn, izafi dəyər qanunu) nəinki inkişaf etmiş Qərb ölkələrinin alimləri tərəfindən, hətta inkişaf etməkdə olan ölkələrin mütəfəkkirləri tərəfindən istinad olunmaqdadır. Əvvəla, Veberin iqtisadi tələqqinin təmin edilməsində qanunun aliliyinin təyinedici roluna qərb ölkələrinin prizmasından yanaşıldığından bu fikir, bir sıra şərq ölkələrindən olan sosioloqların, iqtisadçı alimlərin nəzərində müəyyən mənada ayrı-seçkilik kimi görsənir. Onlar Veberin qənaətlərinin mütləq formada qəbuluna qarşıdırlar. Misal üçün, Şərqdə Malayziya, Sinqapur və ya Cənubi Koreya uğurlu və spesifik idarəetmə modelləri mövcuddur ki, onlar nə dini idarə üsulu ilə, nə də ki, Qərbdə oturuşmuş olan idarəetmə üsulları ilə idarə olunurlar. Hətta onlardan bəzilərinin əhalisi asketik həyat tərzini sürürlər.

Dolayısıyla qeyd olununlar sübut edir ki, sosioloji faktorlar yuxarıda qeyd olunduğu kimi iqtisadi inkişafa nail olunmasında həlledici amillər deyildir. Belə olan halda, biz daha çox determenistik faktorlara diqqətimizi yönəltməliyik. Bəlkə də, sosial tərəqqinin əsasında sosio-mədəni və ya hüquqi (qanunun aliliyi) amillərdən daha çox iqtisadi səbələr durur. Məhz bu, dolayısırsa da Marksın iqtisadi əsaslar barədə nəzər-nöqtəsinin gücünü sübut etmiş olur. Bundan başqa Marksın "bazis" və "üstqurum" haqqındakı qənaətləri Veberin qənaətlərindən fərqli olaraq real iqtisadi və riyazi analizlərin nəticəsidir. Bu, o deməkdir ki, Marksın ictimai-iqtisadi inkişaf barədə qənaətləri daha planlı və strukturludur. Bununla belə, mən Marksın iqtisadi inkişafı ilə bağlı qənaətlərini absolyut hesab eləmirəm, çünki hər bir hadisə və ya hal müəyyən tarixi, coğrafi və s. amillərlə şərtləndirilir.

Davamı növbəti sayda

İstinadlar:

- 1) "Sociological theory", last modified December 10, 2013, http://en.wikipedia.org/wiki/Sociological_theory;
- 2) "Historical materialism", last modified December 19, 2013, http://en.wikipedia.org/wiki/Historical_materialism;
- 3) Trubek, David M., "Max Weber on Law and the Rise of Capitalism" (1972). Faculty Scholarship Series. Paper 4001;
- 4) "Universal Declaration of Human Rights (UDHR)", last modified December 16, 2013, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/618067/Universal-Declaration-of-Human-Rights-UDHR>;
- 5) Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* (Bedminster Press, 1968)
- 6) Max Weber, "The Protestant Ethic and "The Spirit of Capitalism" (1905), Roxbury Publishing Company 2002, pp 19, 35;
- 7) Evaluation of European Judicial Systems, accessed December 21, 2013, http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/2012/Rapport_en.pdf;
- 8) The Communist Manifesto, last updated December 21, 2013, http://en.wikipedia.org/wiki/The_Communist_Manifesto;
- 9) Max Weber and Martin Albrow, "R. Stammler's "Surmounting" of the Materialist Conception of History, Part 1", *British Journal of Law and Society*, Vol. 2, No. 2 (Winter, 1975), pp. 129-152;
- 10) Piers Beirne, *Empiricism and the Critique of Marxism on Law and Crime*, University of California Press on behalf of the Society for the Study of Social Problems, 1979, pp 373-385;
- 11) Steven Spitzer, "Marxist Perspectives in the Sociology of Law", *Annual Review of Sociology*, Vol. 9, (1983), pp. 103-124;
- 12) Karl Lowith, *Max Weber and Karl Marx*, Routledge Publishing House, 1993.